

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİ GERÇEĞİ (ELAZIĞ İL ÖRNEĞİ)

The Black Market Economy in Turkey: In Case of Elazığ Province

Aybike HARMANŞA* **Ayşenur ABUT****

Geliş Tarihi: 19.12.2016/Kabul Tarihi: 28.02.2017

Öz

Ekonomik faaliyetler devletin kontrol mekanizması dâhilinde gerçekleştirilir. Bu kontrol işlevi devletin kamu harcamalarında kullanmak üzere ekonomik faaliyetleri gerçekleştiren özel veya tüzel kişilerden alınan vergiler yoluyla sağlanır. Ancak çoğu zaman vergi mükellefi olan kişiler mali, sosyal ve siyasi nedenlerden ötürü elde ettikleri gelirden devlete pay vermek istememekte ve kayıt dışına yönelmektedirler. Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği kayıt dışı ekonominin de çeşitli alanlarda olmasına sebep olmaktadır. Kontrol mekanizmaları sistemli olmadığı takdirde kayıt dışı ekonomi artmakta ve ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Böylelikle kayıt dışı ekonomi büyük bir sorun haline gelmektedir. Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin tanımı, nedenleri, ölçme yöntemleri, etkileri ve Türkiye' deki boyutları ele alınarak incelenmiş ve azaltılması yönünde yapılması gerekenler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Sistemi, Ekonomik Gelişme.*

Abstract

Economic activities are carried out within the control mechanism of government. This control function is provided by taxes collected from private or legal persons who perform economic activities for usage of public expenditures. However most of the time the taxpayers are not willing to give part of their income to government because of financial, social and political reasons, and head towards the informal economy. The variety of economy activities also cause the diversity in informal economy. If control mechanisms are not systematic, then the informal economy rises and it affects the economy of country negatively. In this manner, informal economy creates a big trouble. In this study, informal economy is defined along with its causes, measuring methods, effects and its dimensions in Turkey examined and the actions that should be taken for recrement is discussed.

Keywords: *Informal Economy, Tax System, Economic Progress.*

* Fırat Üniversitesi Teknoloji ve Bilgi Yönetimi Programı Yüksek Lisans Öğrencisi
email: aybike.harmansa@outlook.com

** Fırat Üniversitesi Sağlık Kurumları Yöneticiliği Yüksek Lisans Öğrencisi email:
abut_002@hotmail.com

1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlilikten dolayı kayıt dışı ekonominin tanımı hususunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sebeple literatürde, kayıt dışı ekonomi, ikincil, paralel, gayri resmi, gölge, kara, yer altı, gizli, düzensiz, enformel ekonomi olarak da nitelendirilmektedir. Bu eş anlamlı sözcüklerin varlığı kayıt dışı ekonomiyi açıklama hususundaki farklılıklar hakkında bilgi vermektedir (Erkuş-Karagöz 2009).

Kayıt dışı ekonomi, ekonomik faaliyetlerin gerçekte var olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması ve kamu organlarının kontrolü dışında kalan tüm işlem ve çalışmalar olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle, formel kayıtlara dâhil edilmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, kamu idarecilerince kanunlar çerçevesinde denetlenemeyen ve milli gelir hesaplarında önemsenmeyen işlem ve faaliyetlerin tümüdür (Sarılı 2002).

Genel anlamda bir tanım yapmak gerekirse kayıt dışı ekonomi, ya hiçbir belgeyle ilişkilendirilmeyerek, ya da içeriği doğruyu aksettirmeyen belgelerle ortaya koyulan ekonomik olayın, devletten ve şirketle ilgili öteki kişilerden tamamen ya da kısmen saklanarak resmi ekonominin dışına çıkmaktır (Göksu 2015).

2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin mali, ekonomik, sosyal ve siyasi olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır.

2.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

İşsizlik sorunu, gelir elde edenlerin üzerindeki kamu yüklerinin fazla olması, işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü ve gelir dağılımındaki adaletsizlik kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen önemli sebeplerdendir.

Dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik krizlerin neticesinde kişilerin gelir seviyelerindeki azalma kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmuştur. Kişiler yüksek düzeyde kar elde edebilmek için kayıt dışı kalmayı risk edinebilmektedirler. İşsizlik sorunu yaşayanlar geleceklerini önemsemeden anı kurtarmayı düşünürler. Dolayısıyla bu çaresizlik kayıt dışı kalmayı kabullenmelerine sebep olur. İşverenlerin bu çaresizlikten faydalanmaları neticesinde de kayıt dışı istihdam gün geçtikçe artış göstermektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik kişileri yoksulluğa ve çaresizliğe itmektedir. Bunun sonucunda da mağdur olan kişiler gününü kurtarmak için kayıt dışı çalışmaktadırlar. Aynı zamanda işletmelerin rekabet gücünün düşüklüğü küçülmelerini ve kayıt dışı işçi çalıştırmalarını tetiklemektedir (Azaklı

2009). Bu tür mali ve ekonomik nedenler gün geçtikçe artış göstermekte ve ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir.

2.2. Sosyal Nedenler

Nüfus artışı ve çarpık kentleşme, çalışma hayatındaki değişim, eğitim ve bilgi eksikliği kayıt dışına sebep olan sosyal nedenler arasındadır.

Hızlı nüfus artışı ve göçün sebep olduğu işsizlik ve çarpık kentleşme işgücüne olumsuz yönde tesir etmekte ve kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır (Sugözü 2010). İşletmeler maliyetlerini düşürmek için geleneksel istihdamın yerine kısmi zamanlı çalışma, geçici iş ilişkisi, eve iş verme ve taşeron kullanmayı tercih etmektedirler. Bu durum işçilerin ekonomik ve sosyal haklarının kısılmasıyla ve kayıt dışı kalmalarıyla neticelenmektedir. Aynı zamanda çalışanların eğitim düzeylerinin düşük olması ve buna bağlı olarak sosyal güvenlik açısından yeterli bilgi birikimlerinin olmayışı kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır (Azaklı 2009). Özellikle kırdan kente göç etmiş kişiler eğitim eksikliklerinden ötürü kayıt dışı çalışmayı kabul etmektedirler. Haklarını arayacakları kurumu ve işleyişi bilmeyen işçiler, kayıt dışı ekonomik faaliyet gösteren kurumlar için kaçınılmaz fırsat haline gelirler. Benzer şekilde ev ekonomisine katkı sağlamak isteyen bayanlar evde iş yaparak, kayıt dışı faaliyet gösteren kişi ve kurumların tercih ettiği işçiler olmuşlardır.

2.3. Siyasi Nedenler

Siyasi nedenler kayıt dışının artmasına sebep olan etkenlerdendir. Ekonomik politikalar, ekonomik istikrarsızlık ve krizler kayıt dışı ekonomiye neden olurlar. Kayıt dışı ekonominin sınırlı olması ülke ekonomilerinin sağlam ve enflasyonun kontrol edilebilir olmasına bağlıdır. Kayıt dışılığın yüksek olması ülkenin ekonomisinin olgunlaşmadığının, sürekli ekonomik krizler yaşadığının ve enflasyonun üç haneli rakamlarda seyrettiğinin göstergesi olabilmektedir. Siyasi iktidarlar oy kaygısı nedeniyle belli grupların isteklerine bağlı karar alarak vergilendirme yaparlar ve vergilendirmeyi belli kesimlere tabi tutarlar. Bu nedenle vergi mükelleflerinin yükü artar ve kayıt dışına yönelirler (Gez 2011). Vergi mükelleflerinin kayıt dışı faaliyetleri ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilerken işsizlik sorunu yaşayanların günü kurtarmalarına yardımcı olur.

Kamu harcamalarının finansmanı için ne kadar vergi toplanacağı, vergi konularının neler olacağı, vergilendirmenin zamanı, mükelleflerinin kimler olacağı, hangi kesimden ne kadar vergi alınacağı, kimlerin vergilendirme dışında kalacağı, finansman sağlamada alternatif yöntemlerin olup olmayacağı birer siyasi karar alma problemidir (Göksu 2015). Bu problemler

doğru adımlarla çözüme kavuşturulmadığı takdirde mükellefler vergi yüklerini hafifletmek maksadıyla kayıt dışı işlem yapmaktadırlar.

3. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etme yöntemi ilk kez 1958’ de Phillip Cagan tarafından geliştirilmiş ve kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik kullanılmıştır. 1958 yılından bu yana kayıt dışılığı ölçmeye yönelik birçok yöntem geliştirilmiştir. Ancak geliştirilen ve uygulamaya konulan bu yöntemler eksikliklerini beraberlerinde taşımışlardır. Kayıt dışı ekonomi farklı faaliyetleri içerdiğinden doğası gereği gizli oluşundan tahmini güç olmaktadır (Ermiş 2008). Genel anlamda ölçme yöntemleri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır.

3.1. Doğrudan Ölçme Yöntemi

Mikro yaklaşım olarak da nitelendirilen doğrudan ölçme yöntemi gönüllü cevaplar ve vergi denetimi bilgilerini incelemeye yöneliktir. Kayıt dışı ekonomi resmi olmayan faaliyetlerden oluştuğundan cevaplar kayıt dışının asıl boyutlarını yansıtmayabilir. Bu nedenle ölçme yönteminin başarısı doğru ve güvenilir yanıtlara dayanır (Erkuş-Karagöz 2009).

3.1.1. Anket Yönetimi

Anket yöntemi ile yapılan ölçmenin tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı kayıt dışı ekonominin boyutlarını düşük gösterdiği belirtilmektedir (Gediz-Oral vd. 2015). Anketlerde seçilen örneklem tüm iş kollarını kapsadığından sonuçların evreni temsil gücü zayıf kalmaktadır (Yücel 2014). Bu yönüyle anket yöntemi kuvvetli bir ölçme olmamakla birlikte çoğu kez verilere doğrudan erişim açısından tercih edilmektedir.

3.1.2. Vergi İnceleme Yaklaşımı

Vergi inceleme yaklaşımı vergi denetleme elemanları tarafından yapılmaktadır. Bu denetlemeler esnasında beyan edilen gelir ile kontrol sonucu tespit edilen gelir arasındaki fark kayıt dışı ekonomiyi ifade etmektedir. Fakat denetleme elemanlarının az oluşu ve denetimlerin sık olmayışı ölçmenin gerçek dışı olmasına sebebiyet vermektedir (Gediz-Oral vd. 2015).

3.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

3.2.1. GSMH Yöntemi

GSMH’nın hesaplanmasında gelir, üretim ve harcama yöntemleri kullanılabilir. Kullanılan bu yöntemler aynı sonucu vermektedir. Fakat kayıt dışı ekonominin varlığı, bu yöntemlerle elde edilecek verilerden

farklı sonuçlar çıkarmasına neden olabilmektedir (Gediz Oral vd., 2015). Ülkemizde gelir ile ilgili istatistiklerin elde edilmesinde zorluklar yaşanmaktadır. Bu sebeple gelir yöntemi dikkate alınmayıp, üretim ve harcama yöntemiyle hesaplanan GSMH verileri kullanılmaktadır. Özsoylu (1996) tarafından yapılan çalışmada, 1990 yılında üretim ve harcama yöntemiyle hesaplanan GSMH değerleri arasında fark olduğu ortaya çıkmıştır. Harcama yöntemi ile bulunan GSMH değerinin, üretim yöntemiyle hesaplanandan %7,5 daha düşük olduğu saptanmıştır. Fakat kayıt dışı faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin harcanmayıp altın, döviz vb. tasarruf araçları halinde elde tutulması ya da yurt dışına transferi durumunda bu yöntem de sağlıklı sonuç vermeyebilir. Bununla birlikte, üretim ve harcama yöntemi ile bulunan GSMH değerleri arasındaki %7,5'lik fark, ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin alt sınırını göstermektedir. Üretim ve harcama yöntemiyle bulunan GSMH değerinin farklı olmasının nedeni olarak; organize olmayan işçi kesiminin büyüklüğünün artması, küçük imalat sanayinin artması, yoğun kentleşme ve yasa dışı faaliyetlerin yüksekliği gösterilebilir (Ermiş 2008).

3.2.2. İstihdam Yöntemi

İstihdam yönteminde, nüfusun sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemle, nüfustaki işgücü arzı ile istihdamın artış hızının aynı olması beklenmektedir. Bu yaklaşımla, işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa oranının zaman içinde benzer gelişme göstermesi beklenir. İşgücünün toplam nüfusa oranı belirli seviyede kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının düşmesi, toplam istihdam içinde kayıt dışı ekonomideki istihdamın payının artmasını ifade eder ki bu da kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi verir (Akbulak ve Tahtakılıç 2003).

3.2.3. Vergisel Yöntem

Bu yöntemde, farklı amaçlar için toplanmış olan vergilerden hareketle kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesine çalışılmaktadır. En sık kullanılan yöntem ise vergi incelemiden hareketle kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesidir. Bunun yanında, teorik ve efektif vergi oranlarıyla da kayıt dışı ekonomi tahmin edilebilmektedir (İlgin 1999). Kayıt dışı ekonomiyi değilse de, ekonomik faaliyetlerin vergilendirilemeyen bölümünü ölçmeye yarayan bu yöntemde, mükelleflerin beyan ettikleri matrahlar ve vergi incelemeleri sırasında tespit edilen farklar esas alınarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Işık ve Acar 2003).

Doğrudan veya dolaylı bir şekilde vergi kapsamına giren, faturasız mal ve hizmet alım-satımı, kaçak işçi çalıştırma, vergisiz kira ve gayrimenkul

geliri elde etmek, yanlış beyanda bulunarak haksız yere indirim ve muafiyetlerden yararlanma vs. kayıt dışı ekonomiyi oluşturan unsurlardandır (Temel vd. 1994).

Bu yöntemle tüm vergi incelemelerinin yapılması sonucunda gösterilmeyen gelir tutarı esas alınarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmektedir. Mükelleflerin beyanlarında herhangi bir yanlışlık varsa matrah farkı bulunur. Mükelleflerin beyanlarının incelenmesi sonucunda gelir büyüklüğü vergi kapsamına alınabilir. Ancak, ülkemizde incelenen beyan oranı %2-3'ü geçmemektedir.

3.2.4. Parasal Yöntemler

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespitinde kullanılan yöntemlerden birisi de parasal istatistiklerdir. Parasal yöntemde, sabit oran, işlem hacmi ve ekonometrik yöntemler olmak üzere üç farklı ölçme yöntemi kullanılmaktadır.

3.2.4.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Bu yöntemde, herhangi bir yıl kayıt dışı ekonominin olmadığı baz yıl olarak seçilmekte, ancak, başka objektif bir ölçü yoksa anlamlı sonuçlar elde edebilmek için, yıllar itibari ile dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranını gösteren oranın değerinin en düşük olduğu yılın baz yılı olarak seçilmesi gerekmektedir (İlgin 1999). Bu yöntemde, ekonomide kayıt dışı kesimin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmekte ve dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır.

İlk olarak 1958 yılında Cagan tarafından kullanılmış olan bu yöntem, 1977'de Guttman ve Feige (1989) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin varsayımları kısaca şunlardır;

1. Kayıt dışı kesimin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmektedir.
2. Dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır.
3. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracı peşin paradır.
4. Dolaşımda kullanılan para, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan para miktarının toplamına eşittir.

Genelde baz yılı olarak, dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranının en küçük olduğu yıl alınmakta, bu yılda kayıt dışı ekonominin ihmal edilebileceği varsayılmaktadır (Yücel 2014).

3.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımına göre, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanırken Fisher'in miktar teorisi eşitliği kullanılarak işlem hacminin milli gelire oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. İşlem hacmi yaklaşımı ile sabit oran yaklaşımı kıyaslandığında, işlem hacmi yaklaşımının avantajları ve dezavantajları olduğu görülmektedir. Avantajı, kayıt dışı ekonomideki ödeme araçlarında peşin para ile birlikte çek ve senet de dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşımın eksikliği ise, paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu varsayılması ile birlikte işlem hacmi miktarının hesaplanmasında güçlükler yaşanmaktadır (Sarılı 2002).

3.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Bu yaklaşımla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmesiyle saptanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni yüksek vergi oranlarıdır. Bu yaklaşımda da, kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca, nakit para talepleri, vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesi tespit edilmektedir. Bunun yanında paranın dolaşım hızının analiz edilmesiyle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir (Sarılı 2002).

4. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Etkileri

Kayıt dışı ekonomi, her ülkede farklı boyutlarda uygulanmakta ve ülkelerin ekonomilerinde etkili olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin etkileri denilince akla ilk gelen olumsuz etkileridir, ancak az da olsa bazı araştırmacılar tarafından kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinden bahsedilmektedir (Göksu 2015).

4.1. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumlu etkileri, ancak kısa vadeli olarak gerçekleşmektedir. Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri ise hem kısa dönemde, hem de uzun dönemde kayıtlı ekonomi üzerinde varlığını göstermektedir. Bu olumsuz etkiler, başta istatistiksel verileri saptırarak, ekonomi politikalarını optimallikten uzaklaştırmaktadır.

İstatistiksel verilerin saptırılması başta GSMH olmak üzere birçok verinin yanlış hesaplanmasına neden olmaktadır. Bu verilerde meydana gelen sapmalar kamu kesiminin hacmi ve vergi yükü gerçek boyutlarından

yüksek çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam anlamıyla izlenemeyip maliye politikalarının gelişmesine engel olur.

Kayıt dışı ekonominin en belirgin olumsuz etkisi ise, ekonomik politikaları oluşturma sürecinde görülür. İşsizlik, milli gelir, vb. gibi makro-ekonomik büyüklükler çarpılarak bu verilerin güvenilirliğini azaltır. Bütün bu verilerin kullanılması ekonomik politikaları sınırlayabilmekte hatta tamamen ortadan kaldıracaktır. Çünkü; üretim ve istihdam gibi temel istatistikler parasal ve mali politikaları oluşturmaktadır (Çetintaş ve Vergil 2003).

Devletin temel ekonomik kaynağı olan vergiler, kayıt dışı ekonomi nedeniyle azalmaktadır (Çetintaş ve Vergil 2003). Vergilerin eksik verilmesi, ödemekten kaçınılması ve devletin elde edeceği vergilerin azalmasında kayıt dışı ekonomi etkilidir. Kayıt dışı ekonominin neden olduğu vergi gelirleri azalması sorunuyla bütçe açıkları ortaya çıkar. Oluşan bu bütçe açıkları para basma veya borçlanma gibi yöntemlerle çözülmeye çalışılır. Bu yöntemler beraberinde yeni sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Eğer bütçe açıkları, borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılırsa faiz oranları yükselir. Faiz oranlarının yükselmesi özellikle özel sektörün yatırımlarında azalmaya yol açar. Yatırımlardaki azalmalar istihdam oluşmamasına neden olurken işsizlik oranlarını da yükseltir. Kayıtlı ekonomide işsiz kalan bu kitleler kayıt dışı ekonomide istihdam edilmek zorunda kalır. Borçlanmanın bir diğer olumsuz tarafı ise, artan faiz oranları ile kamu borçlanma maliyetinin paralel hareket etmesiyle bütçe açıkları daha çok artmaktadır. Eğer bütçe açıkları para basılması yoluyla kapatılmaya çalışılırsa, enflasyon oranları yükselir ve bununla beraber gelir dağılımında bozulmalar meydana gelir (Sarılı 2002).

Kayıt dışı ekonomi, vergilerini düzenli ve yasalara uygun bir şekilde ödeyen mükellefler açısından haksız rekabet ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Yani kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere herhangi bir vergi ödenmemesiyle daha düşük fiyatlarla satılmaktadır. Kayıt dışılığın olduğu sektörlerde vergi, sigorta ve diğer kesenekler ödenmediği için bu sektörler lehine bir durum ortaya çıkar. Diğer taraftan, resmi kayıtların tutulduğu sektörlerde faaliyette bulunanların, vergi, sigorta ve diğer keseneklerden dolayı üretim maliyetleri artmaktadır. Bunun sonucunda, dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörlerde kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Dolayısıyla kaynak dağılımının etkisiz olması ve kaynakların verimli kullanılmaması ekonomide bozulmalara ve ekonomik büyümeleri engellemektedir (Sarılı 2002).

Bazı işletmeler kayıt dışı alanda kalabilmeye devam etmek için, ölçek olarak küçük olmalarının yanında hiç büyüme göstermeyip küçük işletme şeklinde varlığını sürdürmeyi tercih ederler. Bu durum, işletmelerin optimal boyuta ulaşmalarını engellediği gibi, ekonomide hem verimlilik kaybına neden olur, hem de ekonominin kayıt altına alınmasını engeller (Göksu 2015).

4.2. Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Olumlu Etkileri

Ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin aşılmasında, istihdam ve gelir imkânı sağlanıp mal ve hizmet arzının artırılmasında vs. kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerden bahsedilmiştir (İlgin 1999).

Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin olumlu etkilerinden bir tanesi de, kayıtlı ekonomiye göre üretimin ucuz maliyetle yapılması ve ülkedeki ekonomik kaynaklarını daha etkin ve verimli bir şekilde kullanma imkânı vermesidir. Böyle yapılan ekonomik faaliyetlerin ekonomiye katkısı, tüketici rantı, sosyal kesinti ve mükelleflerin vergi kaçırmasıyla ekonomi canlı tutulur. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin etkili olduğu bir ekonomide, sosyal refah düzeyinin yükseldiği söylenebilmektedir (Kaptangil 2003).

Temel amacının ekonomik büyüme olduğu bir ülkede; eğer alınan vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme oranı, bu vergiler mükelleflerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden daha düşük ise, burada kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin oluşabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye göre hareket yeteneğinin fazla olması ve rekabet açısından daha avantajlı olması ekonominin büyümesine hız kazandırabilir (Kıldış 2000).

Teknolojik yatırım seviyeleri, işletmelerin rekabet gücünü belirler. Teknoloji yoğun üretimde düşük maliyetler, emek yoğun üretimdeki yüksek maliyetlere göre rekabet açısından daha avantajlıdır. Kayıtlı ekonomide var olan kazanç üzerinden vergiler alınırken, işçilik üzerinden alınan sigorta ve vergi gibi kamusal yükümlülükler yoktur. Üretim maliyetlerinden dolayı kayıt dışı ekonomideki satış fiyatlarının düşük olması yurt içi ve yurt dışındaki pazarlarda rekabet gücünü artırır (Altuğ 1999).

Birçok sebepten dolayı kayıtlı ekonomiden, kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonomiye canlılık getirmektedir. Kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler, kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Dolayısıyla, üretim esnasında kayıt altına alınmayan kayıt dışı ekonomideki gelirler, tüketim esnasında kayıt altına alınmaktadır (Sarılı 2002). Bununla beraber kayıt dışı ekonomiden vergi alınmaması sebebiyle vergi yükü azalmakta, gelirin

yatırımlara kaymasıyla birlikte istihdam, üretim ve gelirin arttığı görülmektedir (Sugözü 2010).

Kayıt dışı ekonominin bir diğer olumlu etkisi de, niteliksiz işgücüne istihdam yaratması yolu ile gerçekleşmektedir. Kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi mümkün olmayan niteliksiz işçilerin, ancak kayıt dışı ekonomide iş bulabildiği ve söz konusu işçilere ödenen ücretlerin, kayıtlı istihdam edilen işçilere ödenen ücretten düşük olacağı varsayımı altında, kayıt dışı ekonomi, çalışanlar ve üreticiler arasında haksız rekabet etkisi yaratarak, ekonomiyi olumsuz etkilemekte; ancak, maliyetleri düşürmesi ve istihdam yaratması gibi olumlu etkileri söz konusu olmaktadır. Yaratılan istihdam yoluyla, yukarıda değinildiği gibi elde edilen gelirlerin harcanması sonucu çarpan etkisi ile ekonomi canlanmaktadır (Us 2004).

Öte yandan, minimum gelir düzeyinde yaşayan bazı insanlar, yaşam standartlarını arttırabilmek için çocuk bakıcılığı, temizlik, küçük tezgâhlarda ticaret gibi faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu şekilde kayıt dışı ekonomi ile elde edilen gelirler kayıtlı ekonomiye dönmektedir. Dolayısıyla kayıtlı ekonomiye dönen bu gelirler sayesinde sektörel bazda gelişim sağlanmakta, üretim, tüketim, yeni yatırımlar ve istihdamlar artmakta, küçük işletmelerin büyüme gösterdiği görülmekte, vergi vb. yasal sorumlulukların yerine getirilmesi sağlanabilmektedir (Bal 2004).

5. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonomi çeşitli ekonomik faaliyetlerden oluştuğu için ölçümü karmaşık ve bir o kadar da zordur. Kayıt dışı ekonominin varlığı ekonomik göstergelerin yanlış sonuçlanmasına neden olur (Avder 2006). Ekonomik göstergelerin yanlış sonuçlanması ekonomik problemlerin ortaya çıkışına ve problemin çözümünde zorluklara sebep olur. Ülkemizde kayıt dışının varlığı aynı şekilde problemlerle neticelenmektedir.

Türkiye 2012’de yapılan tahminde %27,7 kayıt dışılık oranıyla Avrupa ülkeleri arasında en yüksek seviyeye sahipken 29 Avrupa ülkesinin ortalaması %19,6’dır (Dızman-Yanık 2016). Ülkemizdeki bu yüksek kayıt dışılık oranı, kayıt dışı ekonomiyle daha çok mücadele etmemiz gerektiğinin göstergesidir.

İnsanlar gelirlerini arttırmak için kayıt dışı ekonomiye yönelirler. Kayıt dışı ekonomik faaliyet gösterenler vergi ödemeyerek gelirlerini arttırırlar. Türkiye’de gelir dağılımının adaletsiz oluşu, vergi mükelleflerinin ödediği vergi miktarının fazlalığı, kalifiye olmayan elemanların vergi ve fonlarla işverene yük oluşu, nüfusun artışına paralel olarak işsizliğin artışı, sosyal amaçları gerçekleştirmek için oluşturulan yasalarla işverene verilen yüküm-

lülükler ve cezai yaptırımlar, vergi muafiyet ve istisnalarının fazlalığı, vergi kanunlarının karmaşıklığı, sık sık çıkarılan vergi afları, vergilerin doğru yerlerde kullanılmadığına inanılması, yolsuzluk ve rüşvetle vergi ahlakının zayıflaması, vergiye karşı direncin olması, belli sektörlerde (tarım, hizmet vs.) belge düzeninin olmayışı, ekonomik krizlerin yol açtığı istihdam problemi, eğitim ve kültür seviyesinin düşüklüğü, gayri safi milli hasılanın düşük oluşu gibi nedenler kayıt dışı ekonomiye sebep olurlar (Sarılı 2002).

Ülkenin gelişmiş olması kayıt dışılığın düşmesini sağlayacaktır. Çünkü gelişmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik problemler çözüme kavuşturulmakta eğitim seviyesi artış göstermekte dolayısıyla kayıt dışı ekonomi azalmaktadır.

5.1. Elazığ'da Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Elazığ, sanayi ve ekonomik potansiyeli düşük bir ilimizdir. Ekonomik geliri düşük ve işçi kesimi fazladır. İşçi sayısının fazla olması yanında işveren ve istihdam sayısı azdır. Bu durum kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmaktadır.

Elazığ, uzun yıllardan beri çevre illerde ve diğer Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşanan terör olayları sebebiyle dışarıdan göç almıştır. Başta can güvenliği olmak üzere sosyal ve ekonomik açılardan sıkıntı yaşayan insanlar, terörü içerisinde barındırmayan ve terör faaliyetlerinin yaşanmadığı Elazığ ilini bir kurtuluş noktası olarak görmekte-dirler. Yaşanan bu göç olayları ile birlikte nüfusta artışlar olmakta ve dolayısıyla işçi sayısında da artmalar meydana gelmektedir. Bu durum kayıt dışı faaliyetlerde bulunan işverenler açısından cazip bir hal almıştır. Çünkü işçiler, yaşanan işsizlik sebebiyle düşük ücretlerle kayıt dışı ekonomi de çalışmayı kabul etmektedirler.

2011 yılından bu yana Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle ülkemiz geneline Suriyeli sığınmacılar göç etmektedir. Elazığ'da da çok fazla sayıda bulunan sığınmacılar, özellikle nitelsiz işçi sayısını arttırmıştır. Çoğunlukla sığınmacıların, çalışmalarının kayıt altına alınmaması ve sigorta gibi yasal yükümlülüklerinin yapılmaması kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmuştur.

Özellikle üniversite öğrencileri, eğitim saatleri dışındaki boş vakitlerinde ek gelir elde edebilmek için kendilerine uygun işletmelerde part time olarak çalışmayı tercih etmektedirler. Genel olarak bu part time çalışmalar, kayıt altına alınmamakta ve sigorta işlemleri yapılmamaktadır.

Elazığ'daki hastanelerin çevre illere göre daha iyi olması Elazığ'a olan sevki arttırmaktadır. Hastalarla birlikte gele refakatçiler uzun süren tedavi

süreçlerinde geçimlerini sağlamak amacıyla kayıt dışı çalışmayı kabul etmektedirler. Bu durum kayıt dışı ekonomik faaliyet gösteren işverenler açısından cazip bir hal almakta ve ildeki kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır.

Terör, sığınmacılar ve işsizlik gibi sebeplerle göç alan Elazığ’da nüfusun artması ile birlikte niteliksiz işçisi sayısının arttığı görülmektedir. İşçi sayısının bu kadar fazla olmasının yanında sanayi ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerin gelişmemesi kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmaktadır. Yaşanan göçlerin önüne geçilmediği gibi tüm bu niteliksiz eleman sayısının fazlalığına karşı kayda değer bir ekonomi politikası izlenmemektedir. Gerekli yatırımların yapılmadığı ve devlet teşviklerinin yetersiz olduğu görülmektedir. Elazığ’da yaşayan ve ekonomik güce sahip yatırımcıların, yatırımlarını Elazığ dışında yapmaları da kayıt dışı ekonominin büyümesinde etkilidir. Bu bölgesel sorunlar yanında ülke genelinde kayıt dışı ekonominin büyümesinde etkili olan sorunlar da vardır. Bunlar; vergi kaçırma, sigortasız işçi çalıştırma ve vergi denetimlerindeki hassasiyetin olmaması gibi sorunlardır.

6. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları

Kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi ve engellenebilmesi için öncelikle insanları kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelten nedenler belirlenmelidir. Bireyler kayıtlı olarak yaptıkları ekonomik faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerle yaşamlarını idame etmek isterler. Ancak ekonomik şartların buna elvermeyişi kayıt dışılığa sebep olur. Dolayısıyla gelir seviyeleri düşük bireylerin, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde (temizlik, küçük tezgâh satıcılığı, çocuk bakımı vs.) çalışmaması için alınacak vergilerde indirimle gidilmeli hatta gerekli durumlarda aile yardımı yapılmalıdır. Yasal düzenlemeler çerçevesinde sorumlu olunan vergi ve diğer yükümlülüklerin, adil, düzenli ve sıkı denetimler altında yapılmalıdır. Temel olarak toplumun genelinin yaşam standartları arttırılmalı ve refah düzeyi geliştirilmelidir.

Aynı şekilde işletmeleri vergi kaçırmaya iten sebepler belirlenmelidir. Belirlenen sebepler neticesinde çözüm yolları aranmalı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önüne geçilmelidir. Sigortasız çalışan işçilerin haklarını talep edecekleri kurum ve kuruluşların denetimi ve ilgisi arttırılmalıdır. İşletmelerde kayıt dışı çalışan işçiler belirlenerek bu işçilere yönelik eğitim verilmelidir.

Enflasyonla paralel bir şekilde hareket eden kayıt dışı ekonominin azalması hatta ortadan kalkması için enflasyonun düşürülmesine yönelik ekonomi politikaları incelenmeli, mevcut yasalarda geniş yer verilmeli ya da

konuyla ilgili özel bir kanun çıkarılmalıdır. Yapılan tüm düzeltme ve önleme çalışmaları ve devlet politikaları sadece bir ticari alan veya şahıslar üzerinden düşünülmeden geniş çerçevede incelenmeli, günü kurtarmak adına yapılmadan geniş zamanda etki edecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Devletin almış olduğu verginin ve diğer yükümlülüklerin bir vatandaşlık görevi olduğu ve mutlaka geri dönüşü olacağı insanlara benimsetilmelidir. İletişim araçlarından televizyon, internet, gazete, radyo vs. kullanılarak kamu spotlarıyla toplum bilinçlendirilmelidir. Alınan vergilerin askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yine vatandaşın hizmeti için kullanılacağı alenen ve kimsenin aklında bir usulsüzlük olduğu düşüncesi girmeden gösterilmelidir. Bu bakımdan öncelikle devlet, halkına açık olmalı, alınan vergileri ve kullanıldığı yerleri bariz bir şekilde belirtmelidir. Yasalarda ve kanunlardaki kayıt dışı ekonomi ile ilgili yaptırımların ağırlaştırılması ve caydırıcı olması gerekir.

Ülkemizde sık sık yaşanan vergi afları, mükellefleri vergi kaçırmaya iten sebepler arasındadır. Bu vergi afları belirli dönemlerde, belirli şartlarda ve standartlarda olmalıdır. Aksi takdirde mükelleflerin vergi affı çıkacağı beklentisiyle vergilerini ödememeleri ve vergi kaçırmaları söz konusudur. Bu vergi afları, işletmelerin ekonomik durumları yani gelir ve gider bilançoları yetkili merciler tarafından ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra gerekli gördükleri durumlarda çıkarılmalıdır. Böyle durumlarda işletme, vergi kaçırmayı düşünmeden devlet desteğini arkasına alarak kayıt dışı faaliyetlerden uzak duracaktır.

Devlet, mükellefleri inceleyecek ve denetleyecek olan kamu veya özel sektör çalışanlarının yasalara uygun bir şekilde görevlerini icra etmeleri konusunda çalışmalar yapmalıdır. Oluşabilecek herhangi bir rüşvet, usulsüzlük ve yolsuzluk gibi yasa dışı faaliyetlerin önüne geçmek için tedbirler alınmalıdır. Tüm bu çalışmalar, devletin temel mekanizmasında sıkı bir denetim olmasına bağlıdır.

Vergi ödeyeceklerin ve tüm bu işlerin denetimini veya tahsilini yapacak kişilerin kayıt dışı ekonomi hakkında yeterince bilgi edinilmesi sağlanmalıdır. Mükelleflerin vergi kaçırmadan vergilerini ödemeleri ne kadar büyük bir sorumluluk ise vergilerin tahsil ve denetimini yapan kişi veya kurumlarda aynı sorumluluk bilinciyle görevlerini yerine getirmelidir. Vergi ödemelerinin toplumda bir vatani görev olduğu bilinci yerleştirilmeli bunun yanında vergi kaçırmanın ve vergi görevlilerinin yaptığı yasa dışı faaliyetlerin toplum içerisinde yüz kızartıcı bir suç olduğu insanlara benimsetilmelidir.

6.1. Elazığ’da Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları

Elazığ’ da kayıt dışı ekonominin azaltılması ve engellenebilmesi için öncelikle bireylerin ve kurumların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Elazığ’a olan göçün ve bunun neticesinde ortaya çıkan niteliksiz işgücün engellenmesi, bireylerin ve kurumların kayıt dışı ekonomiye ilişkin farkındalığın artırılması atılması gereken ilk adımlardır.

İldeki Suriyeli sığınmacıların ve terör olaylarından ötürü göç etmiş bireylerin çalışmaları kayıt altına alınmalı, onları kayıt dışı çalışmaya iten sebeplerin belirlenerek yardımlar yapılmalıdır. Bu bireylerin bilinçlendirilerek haklarını arayabilecekleri kurum ve kuruluşlarla irtibata geçmeleri gerekmektedir.

Üniversite öğrencilerinin ek gelir elde etmek için çalıştıkları işe alternatif olarak yetkili kişilerce burs ve yardım sağlanarak kayıt dışına yönelmeleri azaltılmalıdır. Elazığ’daki hastanelere olan sevki ve dolayısıyla refakatçilerin sebep olduğu kayıt dışılığı azaltmak için ise çevre illerdeki hastanelerin tıbbi teşhis ve teçhizat açısından iyileştirilmesi gerekmektedir.

Ekonomik politikalar geliştirilmeli, denetlemeler yapılmalı ve var olanlar artırılmalıdır. Ülke genelinde bakanlık ve kamu kurumlarınca yapılan kayıt dışı ekonomiyi önleme çalışmalarının il bazında yürütülerek, ilin ekonomik gelişmişlik düzeyi göz önüne alınmalıdır. Bu kapsamda Elazığ ilinin aldığı göç miktarı, ekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, sosyal yapısı irdelenmelidir. İlde yatırım yapmak istemeyenler için teşvik sağlanmalıdır. Tüm bunlar göz önüne alındığı takdirde ildeki kayıt dışı ekonomi azalacak ve hem il bazında hem da ülke bazında ekonomiye sağlanacaktır.

Sonuç

Kayıt dışı ekonomi genel olarak, devlet denetimi dışındaki ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz sonuçları vardır. Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı yapılması ekonominin büyüklüğünün ve ülkenin gelişmişlik düzeyinin tam anlamıyla ölçülemesine dolayısıyla ekonomik gelişimin aksamasına neden olur. Kayıt dışı çalışanların sosyal güvenliklerinin göz ardı edilmesi bir diğer olumsuz sonuçtur. Devlet kayıt dışı ekonominin artış göstermesinden ötürü dolaylı vergileri artırmaktadır. Bu durum vergi mükelleflerini rahatsız etmektedir. Tüm bunlara rağmen kayıt dışının işsizlere istihdam sağlaması gibi olumlu sonuçları da vardır.

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’de bu kadar fazla olmasının nedeni ağır vergi yüküdür. Vergi oranlarının düşürülmesi, muafiyet ve istisnalarının mümkün olabildiğince daraltılması kayıt dışı ekonominin azalmasına yardımcı olacaktır. Vergi denetimi arttırılmalı, sigorta primi, kıdem ve ihbar tazminatları azaltılmalıdır. Oluşabilecek her türlü usulsüzlük, rüşvet gibi yasa dışı faaliyetlerin gerçekleşmemesi için devletin merkezi başta olmak üzere ilgili tüm kurum, kuruluş ve kişilerin de denetime tabii olması ve bu konuda gerekli bilgilendirmelerin yapılması gereklidir. Vergi cezalarının etkinliğinin arttırılması için parasal cezaların yanında gerekirse hapis ve diğer cezaların uygulanmasına gidilmelidir.

Kayıt dışı ekonominin enflasyon oranları ile paralel bir şekilde hareket ettiği görülmektedir. Enflasyonda meydana gelen yükselmeler kayıt dışı ekonominin de artmasına neden olur. Bu bakımdan devletin izleyeceği ekonomi politikalarının ne kadar önem arz ettiği saptanmıştır.

Ülkedeki ekonomik şartların kayıt dışı ekonomideki etkisi görülmüştür. Yaşam standartları ve ekonomik gelirlerin düşük olması kayıt dışı ekonomik faaliyetlere başvurulmasına yol açtığı belirlenmiştir. İnsanların herhangi bir vergi muafiyetine tabii olmadığı ve kayıt altına alınmadığı işlere yönelmesi kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmıştır.

Mükelleflerin vergi kaçırması hususunda, vergi vb. yükümlülüklerin yerine getirilmesinin bir vatandaşlık görevinin yanında ahlaki bir görev olduğunun belirtilmesi gerekir. Sadece mükelleflerin değil tüm insanların hatta devletin de bu konuda duyarlı olması gerekmektedir.

İnsanların kayıt altına alınmayan ek gelir elde etmek için başvurduğu işlerin önüne geçilmesinde vergi indirimleri hatta aile yardımı gibi çalışmalar yapılmalıdır. Yapılacak tüm kayıt dışı ekonomi önleme çalışmalarının günü kurtarmak adına değil, geniş çerçevede ve uzun vadede sonuç verecek şekilde politikalar izlenmelidir.

Kayıt dışı ekonomi, istatistiksel olarak verilerin sapsmasına neden olmakta bu da GSMH başta olmak üzere birçok ekonomik verinin yanlış hesaplanmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile vergi gibi sorumluluklardan kaçan işletmeci, yine vergiden mahrum olmak için işletmesinde büyümeye gitmediği görülmüştür.

Kaynakça

ALTUĞ, O. (1999), “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, s.257-277.

AZAKLI, S.B. (2009), *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karaman, s.27-31.

AKBULAK, Y. ve TAHTAKILIÇ, A.K. (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, *Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40(468), s.17-41.

AVDER, E. (2006), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, *Ekev Akademi Dergisi*, s.347-356.

BAL, H. (2004), “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 219, s.72-92.

ÇETİNTAŞ, H. ve VERGİL, H. (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), s.15-30.

DIZMAN, Ş. ve YANIK, R. (2016), “Türkiye’de Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğin Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Açısından Ekonomik Kalkınmaya Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı:1, s.337-368.

ERKUŞ, H. ve KARAGÖZ, K. (2009), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, s.126-140.

ERMİŞ, C. (2009), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.75.

GEDİZ ORAL, B., ARPAZLI FAZLILAR, T. ve KOÇ, E.M. (2015), “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, s.119-149.

GEZ, H. (2011), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Afyonkarahisar İlinde Faaliyet Gösteren Mükelleflere Yönelik Bir Uygulama*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, s.9.

GÖKSU, N. (2015), *Kayıt Dışı İle Mücadelede Devlet Politikaları;2000-2001 ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, s.4-34.

ILGIN, Y. (1999), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları*, DPT Yayın No: 2492, Uzmanlık Tezi, Ankara.

IŞIK, N. ve ACAR, M. (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zaraları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, s.117-136.

KAPTANGİL, K. (2003), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, s.23.

KILDİŞ, Y. (2000), “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal ve Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.

ÖZSOYLU, A.F. (1996), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul.

SARILI, M.A. (2002), “Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı:41, s.32-50.

SUGÖZÜ, İ. H. (2010), *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, s.48-55.

TEMEL, A., ŞİMŞEK, A. ve YAZICI, K. (1994), *Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü*, DPT, Ankara, s.33.

Us, V. (2004), *Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntemi Önerisi: Türkiye Örneği*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, s.17.

YÜCEL, F. (2014), “Cari Açık Krizi Senaryolarında Öncü Göstergelerin Güvenirliliği: Kayıt Dışı Ekonomi ve GSYİH İlişkisi”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, s.167-176.